

**KARIŞIK DİLLİ ESERLERDE KELİME>ENKLİTİK>EK
SÜRECİNDE BİR BİÇİM BİRİMİ: -dAvUK / -dAyUK**

*Mustafa SARI**

ÖZET

Bu çalışmada, karışık dilli eserlerde görülen *dAvUK / -dAyUK* eki incelenmiştir.

Çalışmada, önce enklitik terimi ve karışık dilli eserler hakkında genel bilgiler verilmiş; daha sonra karışık dilli eserlerdeki örnekler göz önüne alınarak, ekin dil özellikleri ve etimolojisi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Söz konusu biçim birimin, Türk dilinin tarihi metinlerinde kelime, enklitik ve ek olarak kullanıldığını gösteren örnekler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enklitik, ek, Eski Oğuz Türkçesi, olğa-bolğa.

**A MORPHEME IN THE PROCESS OF
WORD>ENCLITIC>SUFFIX IN THE WORKS WITH
MIXED DIALECT: -dAvUK/-dAyUK**

ABSTRACT

In this study, the morpheme *-dAvUK/-dAyUK* used in the works with mixed dialect was dwelt on.

In the study, firstly general information on the term enclitic and the works with mixed dialect was given. Then the linguistic and etymological properties of the morpheme was examined considering the examples in the work with mixed dialect.

The use of the morpheme as a word, enclitic and suffix was pointed out in historical Turkish works.

* Doç. Dr., Haram Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü msari68@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Key Words: Enclitic, suffix, old Oghuz dialect, olğa-bolğa.

1. Giriş

David Crystal'ın (1994:57) A Dictionary of Linguistics and Phonetics adlı çalışmasında, genel ağın yaygın olarak kullanılan ansiklopedileri Glossary of Linguistic Terms ve Wikipedia'da, fonolojik olarak başka bir kelimeye bağlı; ancak gramer bakımından bağımsız olan biçim birimlerin, *klitik* terimi ile karşılandığı belirtilmektedir. Bağlı bulunduğu kelimedenden önce gelen klitikler, *proklitik*; sonra gelen klitikler ise *enklitik* biçiminde adlandırılmaktadır. Örneğin İngilizcede 'They will' yapısının kısaltılmış biçimi olan 'They'll', enklitik olarak değerlendirilmektedir. Benzer biçimde 'I have not' yapısının kısaltılmışı olan 'I haven't' biçimi de bir enklitiktir. İngilizcede bu tür enklitikler, vurgusuzdur. İngilizcedeki belirlilik ve belirsizlik takıları olan *the* ve *a/an* biçimleri de *proklitik* örneğidir.

Bazı klitikler, zaman içinde ekleşebilir. Bu durumda, kelimedenden klitikleşmeye; klitikten ekleşmeye geçen bir süreçten bahsedilebilir.

Berke Vardar (1998:186) *enklitik* terimini, *sonasığınık* biçiminde Türkçeye aktarmış ve şöyle açıklamıştır: "Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte vurgu birimi oluşturan öge." Vardar'ın önerdiği *sonasığınık* terimi, olumsuz ve küçümseyen bir çağrışım içerdiği için kanaatimizce pek uygun değildir. Ayrıca yukarıda Crystal, Glossary of Linguistic Terms ve Wikipedia'dan aktarılan tanımla karşılaştırıldığında, Vardar'ın tanımının eksik olduğu görülür. Çünkü enklitik ve bağlı bulunduğu kelime arasındaki ilişki sadece vurgu ile sınırlı değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ercilasun (2008,48), enklitik terimi için Türkçe *eklenti* sözünü önerebileceğini; ancak şimdilik kaydıyla enklitik terimini kullanacağını belirtir. Türkçede *enklitik* için *ek-edat* terimi de önerilmiştir. Biz de çalışmamızda enklitik sözünü kullanmayı tercih ettik.

Asıl konuya geçmeden önce bugüne kadar Türk dilinde *enklitik* konusunda yapılan çalışmalara değinmek faydalı olacaktır. Türkçede *enklitik* ile ilgili çalışma sayısı azdır. Konuyla ilgili son yıllarda, Marcel Erdal (2000), F. Sema Barutçu Özönder (2001), Mehmet Vefa Nalbant (2004), Bilge Özkan Vefa Nalbant (2007), Ahmet Bican Ercilasun (2008), Birol İpek (2009) gibi araştırmacıların çalışmaları yayımlanmıştır.

Türkçede klitiklerle ilgili en kapsamlı çalışma Marcel Erdal'a aittir. "Clitics in Turkish" başlıklı yazısında Erdal, klitiklerin ek ve kelimededen farklı yönlerini ayrıntılı biçimde açıklar.

Barutçu'nun çalışmasında, *çIçU* enklitiğinin Eski Türkçedeki örnekleri üzerinde durulmuş ve bunun Moğolcada da kullanıldığı belirtilmiştir.

Mehmet Vefa Nalbant'ın "Türkçede Enklitik Edatı La" başlıklı bildirisinde, *la/le* biçim birimi enklitik olarak değerlendirilmiş, kökeni ve Türk dilinin tarihi metinlerindeki kullanımı üzerinde durulmuştur.

Bilge Özkan Nalbant'ın "Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): *magat>mat*" başlıklı makalesinde *magat>mat* biçim birimi, enklitik olarak kabul edilmiş, *mat* biçim biriminin etimolojik özelliği üzerinde durulduktan sonra, Türk dilinin tarihi metinlerinde nasıl geçtiği ve Anadolu ağızlarındaki uzantıları örneklerle anlatılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ercilasun'nun "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi" başlıklı çalışmasında, genelde enklitik terimi, özelde *IA* enklitiği hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Ercilasun, tarihi ve yaşayan Türk lehçelerinde *A(y)*, *AgU (>av)*, *An*, *Aañ*, *çU (-çI, -sI, -sI, -jI)*, *Da*, *du*, (*dū, dō, duo*), *gII*, *gU*, *hA*, *I*, *i*, *kAn*, *kA:(y)*, *kū*, *la*, *IL / IU*, *mA*, *mU*, *ne (>-nA)*, *ok (>ok, -ak, -k)*, *sA*, *si*, *-sin*, *-se*, *sU*, *U*, *-(I)y* pekiştirme enklitiklerinin kullanıldığını belirtmiş ve bunlardan yola çıkılarak 'Pekiştirme Enklitiği Teorisi' oluşturmuştur.

Konuyla ilgili incelediğimiz son çalışma, Birol İpek'e aittir. İpek'in çalışmasında, Divanu Lügati't-Türk'te geçen *a*, *ca/ce*, *cu/cu* (*su/su*), *erinc*, *erki*, *ok*, *ol*, *la*, *mat/met*, *yamu/yanu* enklitikleri örneklerle ele alınmıştır.

Bu çalışmada ele alınan *-dAvUK/-dAyUK* eki, karışık dilli eserlerde yaygın biçimde kullanıldığı ve çalışma esas itibarıyla karışık dilli eserler üzerine oturtulduğu için, Türk dilinde karışık dilli eserler hakkında da özet bilgiler aktarmak yerinde olacaktır.

Bilindiği üzere, Oğuz lehçesine dayanan Batı Türkçesinin yazı dili 13. yüzyılda oluşmaya başlar. Ancak Oğuzca daha 8.-10. yüzyıllarda diğer Türk dillerinden farklı özellikler taşımaktaydı (Demir, 2007: 302). Birçok araştırmacı Orhon ve Yenisey yazıtlarında, Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait yazmalarda geçen Oğuzca özellikler üzerine araştırma yapmıştır. Nurettin Demir (2007:302) bu özellikleri, yapılan çalışmalardan özetleyerek şöyle sıralar: 1. Söz başında /b/ sesinin korunması: *ben* (öbür Türkler *men*), *bün* 'çorba' (öbür Türkler *mün*) vb., 2. Söz başındaki /y/ sesinin düşmesi: *ılg* (öbür Türkler *yılg* 'ılık'), 3. Söz başında /t/ sesinin /d/ye değişmesi: *deve/devey* 'deve' (öbür Türkler *tewe/tewey*) vb., 4. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen /t/ sesinin /d/ye değişmesi: *ûd* 'delik' (öbür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türkler *ût*) vb., 5. Çift dudak sızıcısı /w/'nin dış-dudak ünsüzü /v/ye değişmesi: *ev* (öbür Türkler *ew*). 6. Dişler arası ötümlü /d / ünsüzünün /y/ye değişmesi: *ayak* (öbür Türkler *azak*) vb., 7. Ek veya ikinci hece başındaki /G/ sesinin düşmesi: *tamak* (öbür Türkler *tamgak*) vb., 8. -*AGAn* ekinin büzülerek -*ân* biçimine girmesi: *ur-ân* 'daima vuran' (öbür Türkler *ur-ağan*) vb., 9. -(y)*AsI* gelecek zaman sıfat-fiil ekinin varlığı: *bar-ası yir* 'Varılacak yer' vb., 10. -*DAÇI* ekinin gelecek zaman eki olarak tercihi: *tut-taçı* 'tutacak' (öbür Türkler *tut-guçı*) vb., 11. Emir ikinci çokluk şahsın -*ñ-lar* değil -*ñ* ile yapılması: *togra-ñ* 'doğrayın' (öbür Türkler *tograñlar*) vb.

Türk dili ile ilgili araştırmalarda, Batı Türk yazı dilinin XIII. yüzyıl öncesindeki durumu ile ilgili ciddi tartışmalar bulunmaktadır. “Karışık dilli eserler” ya da “olga-bolga sorunu” diye bilinen bu tartışmalar, erken Oğuzcaya ait sayılabilecek eserlerin dil özelliklerinden kaynaklanmaktadır. *Behcetü'l- Hadâ'ik fi Mev'izeti'l-Halâ'ik, Kudûri Tercümesi, Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u Kitab-ı Güzide, Kitab-ı Ferâiz* gibi eserler, hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini taşımaktadır. Korkmaz (1995: 284) karışık dilli eserlerin genel özelliklerini şöyle sıralar:

1. Kelime başında *b->m-* değişimi bakımından hem Oğuzcayı yansıtan b'li örneklerin hem de Karahanlı yazı dilinden gelen m'li örneklerin bulunması: *bunca/munça, bejiz/mejiz vb.,*

2. Kelime başında *b->v-* değişimi bakımından hem Karahanlı yazı dilinden gelen b'li örneklerin hem de Oğuzcayı yansıtan v'li örneklerin bulunması: *bar-/var-, barlık/varlık, bir-/vir- vb.,*

3. Karahanlı Türkçesine özgü *bol-* fiili ile Oğuzcaya özgü *ol-* fiilinin birlikte kullanılması: *bolmağa/olmağa, bolmasın/olmasın vb.,*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4. Birden Fazla heceli kelimelerin sonundaki ğ/g sesinin durumu bakımından hem Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi bu ünsüzü koruyan hem de düşüren örneklerin yer alması: *uluğ/ulu, kapuğ/kapu, asığ/assı vb.*,

5. Yapım ekleri ve hece başlarındaki kelime bünyesi ile ilgili g'lerin yer yer düşmesi veya XIV.-XV. yüzyıl Anadolu metinlerinde olduğu gibi düşmesi: *bulğanuk/bulanuk, borğu/boru, eygü/eyü vb.*,

6. Ek başlarındaki ğ/-g- ünsüzlerinin XI. yüzyıl sonlarından başlayarak yavaş yavaş düşmüş olmasına rağmen, bu dönemde g'li ve g'siz örneklerin karışık biçimde bulunuşu: *çalabğa/çalaba, işge/işe, ölgesi/ölesi vb.*,

7. Gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve dilek kiplerinde -A yanında -ğay/-gey ve -ğa/-ge eklerinin kullanılması: *vere/birgey, ola/bolgay, kemişe/kemişge vb.*,

8. Oğuzca yükleme hali -I ve ilgi hali -Iñ yanında Doğu Türkçesine özgü -nI ve nIñ eklerinin kullanılması: *elümüzi/elümüzni, dilüni/dilüñni, Yusufñ/yusufñ vb.*,

9. Oğuzcaya özgü -dAn çıkma hali yanında Karahanlı Türkçesindeki -dIn ekinin birlikte kullanılması: *daşdan/daşdın, soñdan/soñdın, yazukdan/yazukdın vb.*,

10. Eski Anadolu Türkçesine özgü -vAn, -vUz, -sIn şahıs ekleri yanında zamir yapılarını koruyan *men, biz, sin* eklerinin bulunması: *kalmışvan, dutarvuz, bulasın; arturğa-men, dileye-siz vb.*,

11. Söz varlığı bakımından Oğuzca ve Karahanlı yazı dilini birleştiren örneklerin çokluğu.

Batı Türk yazı dilinin oluşumu konusunda, karışık dilli eserlerin bu tür özellikleri, araştırmacılar tarafından farklı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değerlendirilmiştir. Reşat Rahmeti Arat, Mecdut Mansuroğlu, Saadettin Buluç, Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz ve Mustafa Canpolat gibi araştırmacılar, bu özelliklerden yola çıkarak, Oğuzcaya dayalı Batı Türk yazı dilinin oluşumunun, XIII. yüzyıl öncesinde XI. yüzyıla kadar gittiğini belirtmektedirler. Bu görüşe göre, karışık dilli eserler de Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçiş döneminin eserleridir.

Şinasi Tekin(1974:70) bu değerlendirmenin ispatının mümkün olmadığını, bu tür özelliklerin, iddia edildiği gibi Eski Türkçe ile Oğuzca arasındaki bir geçiş dönemine ait olamayacağını, böyle bir geçiş döneminin var olmadığını, bunların tek tek kişilere ait dil özellikleri olması gerektiğini belirtmiştir.

Enklitik terimi ve karışık dilli eserler sorunu hakkında verdiğimiz bu kısa ve özet bilgilerden sonra, çalışmanın asıl konusuna geçebiliriz.

Bu çalışmada, karışık dilli eserlerde rastladığımız; ancak Eski Anadolu Türkçesinin başlarında kullanımı çok sınırlı durumlarda devam eden kısa ömürlü *-dAvUK/-dAyUK* eki üzerinde durulacaktır.

2. Karışık Dilli Eserlerde Kelime>Enklitik>Ek Sürecinde

Bir Biçim Birimi: *-dAvUK / -dAyUK*

Karışık dilli eserler üzerinde yaptığımız taramalar sırasında, hem zamir köklerine hem de anlamlı isim köklerine eklenebilen ve bir isim çekim eki gibi kullanılan *-dAyUK/-dAvUK* ekini tespit ettik. Ek, getirildiği kelimeye “gibi, öyle, öylece, benzer” anlamları katmaktadır.

Ferā'iz Kitābı'nda ekin *-dAvUK* biçimi, sadece *a* ve *bu* zamirleriyle yaygın olarak kullanılmıştır. “Onun gibi, böyle”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

anlamındaki **andavuk** sözünün kullanımını aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir:

“...eger bir er ölse anası birle iki kıızı kıalsa mālın **andavuk** altı ülü kılılar dört ülü iki kıza bir ülü anasına vireler ve bir ülü  asabaya vireler...” (60b-16)

“...eger ata ana bir ata kıız kıarındaşı birle ata bir ata kıız kıarındaşı kıalsa māl kıamu ata ana bir ata kıız kıarındaşına böle **andavuk** eger ata kıız kıarındaşı kıalsa...” (70b-6)

Aynı eserde “Bunun gibi, böyle” anlamındaki **bundavuk** kelimesinin kullanımını daha yaygındır. Örnek:

“... bu ata er kıarındaşı andan mîrâş bula ve **bundavuk** eger bir oğul gend atası kıarındaşı oğlın öldürse ve ata kıarındaşı kıışâş kılsa...” (64b-19)

“... eger ana birle oğul kıalsa altıda bir anaya böle ayrukı böle ve **bundavuk** eger ana ata ve oğul kıalsa....” (62b-21)

“... eger urağut kıalsa ve oğul aning aşlı sekizden bolur ve **bundavuk** eger urağut birle kıız kıalsa...” (62b-23)

“... ve gebür ölse altıda bir anaya vireler ve ayruķ māl er kıarındaşına böle ve **bundavuk** bir gebür gendü kıızın urağutlansa....” (70a-18)

“... iki ülüşi iki kıza böle be bir ülüşi  asabaya böle ve **bundavuk** oğul kıızları nice öküş bolsalar...” (66a-14)

“... ve şeşyek iki oğul kıızına vireler kıalanın  asabaya virler ve **bundavuk** oğul kıızı nice öküş bolsa ...” (66a-18)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“... bir oğul oğlu alsa urağuta heştiyek vireler ve ayruğ māl oğul oğlına vireler ve **bundavuk** oğul oğlanları nice öküş bolsa urağuta heştiyek vireler...” (65b-12)

“... ve iki kıza iki ülü vireler ayruğın  asabaya vireler ve **bundavuk** urağut birle kız nice artuğ alsa kızlara iki ülüden artuğ virmeyeler...” (65b-15)

“... ve ayruğın ataya vireler ve **bundavuk** kız ikiden nice artuğ bolsalar iki ülü mālдан artuğ mîrâş dutmayalat...” (65a-17)

“... ol iki kızlara mālдан iki ülüşin vireler altıda bir anaya vireler ayruğın ataya vireler ve bu ülü üçden ılalar ve **bundavuk** kızlara nice kim ikiden artuğ bolsa iki ülüşinden artuğ virmeyeler...” (61a-23)

“... ve bir ülü  asabaya vireler ve **bundavuk** oğul kız nice kim öküş bolsalar dört ülüden artuğ mîrâş bulmayalar...” (61b-2)

Aşağıdaki örneklere kelime, *turur* ile birleşip yüklemeşmiştir:

“... eger bu kız bende bolmasa atasını anasını öldüren bolsa cevâbı **bundavuk** turur.” (71a-19)

“... urağuta dörtte bir vireler ayruğın ata atasına vireler ve bundavuk ata ana bir iki arındaş hükümleri **bundavuk** durur ve ata ana bir kız arındaşlar dağı ata atası birle meseleleri **bundavuk** durur.” (69b-2)

“... nice kim oğul oğlanları ve oğul kızlari bolsa hükümleri **bundavuk** durur...” (66a-7)

“... ata atası ve ata anası birle oğul kız ikiden nice artuğ bolsalar hükümleri **bundavuk** durur kim yazduğ” (65a-10)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“... ve oğul oğlanları nice kim bolsalar hükümleri **bundavuk** durur...” (60b-26)

Aşağıdaki örneklerde ise kelime, *bol-* fiili ile birleşik fiil oluşturmaktadır:

“... ata bir ata atası er qarındaşı oğlı basa ana bir ata atası er qarındaşı oğlı **bundavuk** bolur.” (63b-5)

“...eger kız qarındaşı birle ‘asaba qalsa **bundavuk** bola...” (62b-18)

“... eger kızını birle iki er qarındaş ve ana ve ata atası qalsa kızına yaru māl vireler altıda bir anaya vireler ayruqın ata atasına virler ve **bundavuk** bola...” (69b-18)

“... ve gendü kızını qalsa māl kamu gendü kızına böle dükel ‘ulemālar qavlinde **bundavuk** bola...” (69b-23)

“... ve dörtde bir urağuta vireler ve ayruqı ata atasına böle nice öküş er qarındaş bolsalar hükümleri **bundavuk** bola...” (69b-9)

Karışık dilli bir diğer eser olan *Behcetü'l- Hadā'ik fi Mev'izeti'l-Halā'ik*'da ekin **-dAyUK** biçimi geçmektedir. *Ferā'iz Kitābı*'nda sadece zamirlere eklenebilen ekin, *Behcetü'l- Hadā'ik*'da anlamlı isim köklerine de geldiği görülmektedir.

Ek, aşağıdaki örneklerde **a** zamirine eklenmiştir:

“[6]... Nitekim hürmā ağaçınıñ fāyidesi eksüksüz degül durur **andayuk** tevḥîd fażlı üzüksüz... degül durur..”,

“[199] Dökilgesi dükel yılduz bu felekden

andayuk kim yağar erse kökden dolu.”

“[152a] Haq ḥabîbi, ol Muḥammed, ‘uqbā körki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Köçdi mundan, **andavuk** bil, imdi anı?”

Aağıdaki örnekte ise ek, 1. teklik şahıs zamiri **min** üzerine getirilmiştir:

“[121a] Bir alapsın ālem ire, **mindeyuk** bende delim

Sinden ayruk alap yokdur kim aa yalvarsa men”

Behcetü'l-Hadā'ik da ekin anlamlı isim köklerine de eklendiğini gösteren örnekler bulunmaktadır:

“[166] bi namāz birdi saa, ol bi anad bola yarın;

kerseler ine ırātın **kudavuk** sen umaa”

“[148b] Közleri **gevherdeyuk**, ol balıyur yüzinde nūr

Yarı datlu azı ire, **baldayuk** hem and eker”

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerden taramalar yapılmı; ancak ekin kullanımına rastlanmamıştır. Ek sadece, 14. yüz yılda Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmı olan *Nazmü'l-Hilāfiyyat Tercümesi*'nde, **andavuk** sözünde geçmektedir. Kelime metinde 11 defa kullanılmıtır. Örnek:

“Eger m • rā • alsa anı, yā satun alsa, anı bir er- mālİK olmaz vatya **andavuk** bātil olur.” (35b-16)

“Siiri murdāru daı sūügi- daı ılı **andavuk** necisdür, arām.” (68a-3)

“Andan an ayzu tāzedür ara-ayz yüklü ‘avratda **andavuk** bulunur.” (68b-7)

“Ol yirde kim niıf ola müsemmā- lāzım olur, müt'a daı **andavuk** vücut arīı ile.” (98b-2)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Revā degül boğazlamak dırnağ ile, dağı revā degül- diş ile çıktuktan sonra **andavuk** ayla!” (116b-6)

Ekin etimolojisi hakkında çok fazla bilgi bulunamamıştır. Şinasi Tekin (1974:133) “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-Bolga’ Sorunu” başlıklı yazısında, *andavuk*, *bundavuk*, *oluk* ve *buyuk* kelimelerindeki *+yuk*, *+uk* ve *+vuk* eklerinin, *ok/ök* pekiştirme edatının ekleşmiş biçimi olduğunu belirtmiş; ancak kelimenin tamamına ait bir açıklama yapmamıştır. Saadettin Buluç (2007:118), *andayuk* sözünün *anı teg ok* biçiminden geldiğini belirtir; ancak ekleşmeden bahsetmez.

Harezmi Türkçesinde sıkça kullanılan **andağok/andağuk** sözü ile **-dAvUK/-dAyUK** eki ile arasında ilişki vardır. “Öyle, öylece, tam o şekilde” anlamlarındaki kelimenin açılımı, Saadettin Buluç’un belirttiği gibi olmalıdır: **anı teg ok**. Harezmi Türkçesinde yaygın olarak kullanılan ve **anı teg** sözlerinin birleşmesiyle oluşan **andağ** sözünün üzerine, **ok/ök** kuvvetlendirme edatı getirilmiştir.

Talat Tekin(2000:153) “onun gibi, öyle” anlamlarındaki *antag/anteg* zarfını açıklarken, bunun daha eski bir **anı teg** söz öbeğinden geldiğini belirtir. Buna göre **-nl** belirtme ekini almış olan **a** zamiri, **teg** edatına bağlanmıştır. Kelimelerin birleşmesine bağlı olarak, vurgusuz kalan belirtme ekinin ünlüsü düşmüş ve birleşik yeni kelime damak uyumuna bağlanmış olmalıdır. Örnek:

körüg sabı **antag** “Kaçağın sözü şöyle” (T9)

tılıg kelürti sabı **antag** “Haberci getirdi, sözü şöyle” (TB 36)

antagın için “Öyle olduğu için..” (KT G 8-9, BK K 6)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Orhun Türkçesinde *teg* benzetme edatının ve *ok/ök* kuvvetlendirme edatının ayrı ayrı kullanıldığı da bilinmektedir.

Örnek:

körür közüm körmez *teg*, bilir biligim bilmez teg boltı
“Gören gözlerin görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu.” (KT K 10)

yagımız tegre oçok *teg* erti, biz aş teg ertimiz.
“Düşmanlarımız etrafta ocak gibi idi, biz (de bu ocağın ortasındaki) aş (kazanı) gibi edik.” (T 8)

Talat Tekin (2000:160) *ok/ök* pekiştirme edatının Orhun Türkçesinde, zamirleri, zarfları ya da eylemleri pekiştirdiğini belirtmektedir:

bilgesi çabışı ben *ök* ertim “Onun başdanışmanı ve başkumandanı ben idim.” (T 7)

birye tabgaçig öñre kıtanyig yırya oguzug üküş *ök* ölürti
“Güneyde Çinlileri, doğuda Kataylıları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” (T 7)

kızıl kanım töküti kara terim yögürü işig küçüg ben ertim *ök*
“Kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek (ona) hizmet ettim.” (T 52)

Esasen birleşik bir kelime olan *antag* sözü, Uygur Türkçesinde de kullanılmıştır. Kelimenin Irk Bitig'deki kullanımı, aşağıdaki örnekte olduğu gibidir:

“Altun kanatlık talım kara kuş men Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumın tutar men. Sebdükümin yiyür men. *Antag* küçlüg men. Ança biliñler: Edgü ol. “Altın kanatlı talım kara kuşum. Vücudumun tüyü daha bitmemişken denizde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yatarak dilediğimi tutarım; sevdiğimi yerim. O kadar güçlüyüm. Biliniz ki bu iyidir. (Ercilasun, 2005:238)

Kelimenin Karahanlı Türkçesindeki biçimi için Divanu Lügati't-Türk'te örnekler bulunmaktadır. DLT'de **andag** sözü "öyle" anlamında madde başı yapılmış ve 11 farklı yerde kullanılmıştır. Kelimenin kullanımını, aşağıdaki dörtlüklerde olduğu gibidir:

Emdi udhın udhındı

Kidin telim ökündi

El bulgalı igendi

Andağ erig kim tutar

"Şimdi uykusundan uyandı, sonra çok pişman oldu, barış olacağı zaman çekindi; öyle bir eri kim yener?" (I-200/20)

Tıtraklanıp segirtti

Erin atın yügürtti

Bizni kamuğ anğıttı

Andağ süge kim yeter

"Yiğitlenip seğirtti, askerini, atını koşturdu, bütün bizi şaşırttı, böyle asker kim dayanır?" (II-274/27)

Karahanlı Türkçesinin bir başka önemli eseri Kutadgu Bilig'de "öyle" biçiminde anlamlandırılan **andağ** sözü 15 defa kullanılmıştır. Örnek:

kapuğda neteg erse oldruğ turuğ

bu yortuğda **andağ** kereg ay uluğ (2588)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Herkesin saray kapısındaki mevkii ve yeri ne ise, bu hareket esnasında da olduğu gibi muhafaza edilmelidir; ey büyük.”

negü teg kılınsa sanga qoldasıng

sen **andağ** kılınğıl sevinsü işing (4192)

“Arkadaşın sana nasıl muamele ederse, sen de ona öyle muamele et, sevinsin.”

Andağ sözünün üzerine **ok/ök** kuvvetlendirme edatının gelmesiyle oluşan **andağok/andağuk** biçimine dönelim. Her iki biçime de Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmamıştır. Yapılan taramalarda **andağok/andağuk** sözünün, Harezmi Türkçesi metinlerinde geçtiği görülmüştür.

Nehcü'l-Feradis'te **ok/ök** kuvvetlendirme edatının kullanım sıklığı çok düşük olduğu halde (Sadece 2 yerde kullanılmıştır.), bu edatın birleşmesiyle oluşan “öyle, öylece, tam o şekilde” anlamındaki **andağok** biçiminin kullanımı yaygındır. Örnek:

“Anlar taqı **andağoq** üç kündin song keldiler.” (23-14)

“Ol taqı **andağoq** tanuqluq berdi.” (35-13)

Eserde kelimenin, **er-** ve **turur** ile birleşerek yüklem olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örnek:

“üç miñgn kişi cümlesi toydılar, taqı küweç aşı **andağoq** erdi, taqı tandûr etmekler **andağoq** erdi” (29-13-14)

“Cümle halâyıq içtiler taqı cümle cânvarlar içtiler, qandılar, taqı quduğ suwı **andağoq** erdi.” (44-4)

“Bu ma^cnî taqı **andağoq** turur” (427-7)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kelime, *kıl-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle birleşik fiil grubu oluşturmaktadır. Örnek:

“Ömer taqı *andağoq* boldı.” (114-14)

“Biz taqı *andağoq* qıldıuq.” (29-16)

“Birke ton opraq taqı nafaqa neteg qılsa, taqı biringe *andağoq* qılmaq kerek...” (192-14)

Nehcü'l-Feradis'te *andağoq* sözüne biçim bakımından benzeyen bir de *mundagoq* sözü bulunmaktadır. “Böylece, bunun gibi, tam bu şekilde” anlamındaki sözün kullanımını aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir:

“.. bu beş namāz ol kiçig yazuqlarını örtgen turur, taqı ketergen turur; *mundagoq* cum^ca namāzını cāmi^cde imām birle qıldı...” (240-7)

“Qoy edileringe taqı *mundagoq* hüküm bolğay. Sığır edileringe taqı *mundagoq* hüküm bolğay tep aydı.” (251-3)

“Munda taqı *mundagoq* turur.” (303-15)

Harezmi Türkçesinin bir başka eseri Kışaşı'l-Enbiyā'da “öyle, öylece, tam o şekilde” anlamlarındaki *andağuk* sözü yaygın biçimde kullanılmıştır. Örnek:

“Tegme bir köniñ qalınlığı beş yüz yıllıq yer turur, arası ma *andağuk*. Yana tegme bir yerniñ qalınlığı beş yüz yıllıq yer turur, arası ma *andağuk*.” (4r3)

“...altundın yaratılmış bir taht addı, Güher birle muraşsa^c qılınmış, *andağuk* hil^catler aña keddürdi...” (7r8)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aşağıdaki örnekte kelime **er-** fiili ile birlikte yüklemleşmiştir: Haberğa kelgen turur haqikat kördiler **andağuk** ermiş.” (19r4)

Kelimenin, **turur** ile birlikte yüklem olarak kullanıldığını gösteren örnekler de vardır:

“Ol hâlde Rûbil kelip  İbrî tilinçe Yusufğa sözledi: biz ne tesemiz sen ne **andağuk** turur...” (73r6)

“ Cevrâ’il aydı: **andağuk** turur...” (169r5)

Aşağıdaki örneklerde ise kelime, **kıl-** ve **bol-** fiilleri ile birleşik fiil grubu oluşturmuştur:

“**Andağuk** kılurlar..” (148r12)

“... biziñ velî kullarımız **andağuk** bolur...” (167v4)

Kışâşü’l-Enbiyâ’da biçim bakımından **andağuk** sözüne benzeyen ve “tam böyle, böylece” anlamlarında, **mudağuk** sözü de kullanılmıştır. Örnek:

“... uçmağ halkığa ölüm yok, **mundağuk** tamuğ halkığa ölüm yok...” (21r3)

“Tevrît içinde **mundağuk** okıdım tep imân keltürdi.” (67v7)

Zeynep Korkmaz’ın “Türkçede oğ/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine” başlıklı yazısında, Kışâşü’l-Enbiyâ’daki *teriñ çukur kazıñ kümeliñ andağuk ölgey*. “Derin çukur kazıp gömelim, oracıkta ölecek.” örneğinde geçen, **andağuk** sözünün bir yer zarfı olduğu belirtilmiştir (Korkmaz, 1995:103). Ancak, her ne kadar örnek anlam bakımından yer zarfı yapıyor gibi görünse de, kelimenin metindeki yaygın anlamı ve kullanımı, yer zarfı yapmaya uygun değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kanaatimize göre, Harezmi Türkçesindeki *andağoğ/andağuk* sözlerinde enklitik gibi kullanılan *-dağoğ/-dağuk*, karışık dilli eserlerde eklenerek *-dAvUK /-dAyUK* biçimini almıştır. Harezmi Türkçesindeki *-dağoğ* enklitiği ile karışık dilli eserlerdeki *-dAvUK /-dAyUK* ekinin fonksiyonu aynıdır. Her ikisi de eklendiği kelimeye “öyle, öylece, bunun gibi” anlamlarını katmakta ve isim çekim eki gibi kullanılmaktadır.

Ekleşme durumunda ortaya çıkan ses değişimlerinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. *-dAvUK* biçimindeki *ğ>v* değişiminin, Türk dili tarihinde başka örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin Divanü Lügati't-Türk'te *soğuk* sözü, Eski Anadolu Türkçesinde *sovuğ* biçimindedir. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde *kılavuz* sözünün *kılaguz* biçimi de bulunmaktadır (Timurtaş, 1977:54). Benzer biçimde, Türkiye Türkçesindeki *kov-* fiilinin, Tarama Sözlüğü ve Kamus-ı Türkî'de hem *koğ-* hem de *kov-* biçimi geçmektedir. Türk dili tarihinde, benzer bir ses değişimi sayılabilecek olan *g>v* değişiminin örneği daha çoktur.

-dAyUK biçimindeki *ğ>y* değişimi ile ilgili, iki ünlü arasındaki /ğ/ sesinin önce /ğ/ye sonra da /y/ sesine döndüğü düşünülebilir. Ayrıca Türkçede benzer bir ses değişim sayılan *g>y* değişiminin örneği vardır: *beg>bey*.

Harezmi Türkçesinde eserlerinden Nehcü'l-Feradis'te “Ön, ön taraf” anlamlarındaki *ileg* sözünün, *iley* biçimi de bulunmaktadır. Bu durum iki ses arasındaki ilişki hakkında bilgi verir.

Harezmi Türkçesinde enklitik olarak kullanılan *-dağuk/-dağoğ*, karışık dilli eserlerde eklediği için (*mindeyük, gevherdeyük* örneklerinde olduğu gibi) damak uyumuna bağlanmış ve bir çekim eki özelliği kazanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Son olarak, söz konusu ekin, Batı Türkçesinde neden kullanılmaya devam etmediği sorusu açıklanmalıdır. Kanaatimizce bununla ilgili iki ana neden bulunmaktadır. İlkini, karışık dilli eserler için Şinasi Tekin söylemiştir. Ekin kullanımı, erken Oğuzcaya ait genel bir özellik değildir. Sınırlı sayıdaki yazar tarafından kullanılmış; ancak yaygınlaşmamıştır. İkincisi, Batı Türkçesinde aynı anlam ve fonksiyonda yaygın biçimde kullanılan *-cIIAyIn* eki ile ilgilidir. Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde sık geçen *-cIIAyIn* eki, kendisine göre kullanım sıklığı oldukça düşük olan *-dAyUK/-dAvUK* ekinin yaygınlaşmasına engel olmuştur. Benzer fonksiyonlardaki eklerden birinin, kullanım sıklığının azalarak yok olması, dilde görülen bir durumdur. Örneğin Eski Anadolu Türkçesinde emir II. Teklik şahıs için hem eksiz hem de *-GII* biçimi bulunmakta idi. *-GII* biçimli emir çekiminin kullanımı giderek azalmış; Osmanlı Türkçesinde ortadan kalkmıştır.

3. Sonuç

Bu çalışmada, karışık dilli eserlerde sıkça kullanılan; ancak Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı çok azalan ve kısa ömürlü bir ek olan *-dAyUk/-dAvUk* eki incelenmiştir. Tarihi metinlerden taranan örnekler üzerinde yapılan değerlendirmeler ışığında elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Karışık dilli eserlerde ekin *-dAvUK* ve *-dAyUK* biçimleri geçmektedir. Her iki ek de “gibi, öyle, öylece, benzer” anlamlarında isim çekim eki gibi kullanılmıştır.

2. *-dAvUK /-dAyUK* eki ile Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'teki *andağoğ* ve Kışâsü'l-Enbiyâ'daki *andağuk* sözleri arasında ilişki bulunmaktadır. Buna göre kelime, daha Orhun

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türkçesi döneminde *anı teg* sözlerinin birleşmesiyle oluşan *andağ* sözü ile *ok/ök* pekiştirme edatının birleşmesiyle oluşmuştur.

3. *-dağok/-dağuk* biçimleri Harezmi Türkçesinde enklitik özelliği göstermektedir; aynı biçim karışık dilli eserlerde ekleşmiş ve damak uyumuna bağlanmıştır.

4. Harezmi Türkçesi eserlerinde sadece *a* ve *bu* zamirlerine getirilebilen söz konusu biçim, Karışık dilli eserlerde zamirler yanında, anlamı isim köklerine de eklenmiştir.

5. *-dAvUK* biçimindeki ğ>v ile *-dAyUK* biçimindeki ğ>y ses değişimi, açıklanabilir bir özelliktir ve Türk dili tarihinde başka örnekleri vardır.

6. Ekin kullanımı, erken Oğuzcaya ait genel bir dil özelliği değildir. Tekin'in belirttiği gibi, sınırlı sayıdaki kişilere ait bir özellik olabilir.

7. Anlam ve fonksiyon bakımından benzer özellikler gösteren ve Eski Anadolu Türkçesinde yaygın biçimde kullanılan *-cIIAyIn* eki, *-dAvUK/-dAyUK* ekinin kullanımının yaygınlaşmasını engellemiştir.

KAYNAKÇA

ARAT, Reşat Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara.

ARAT, Reşat Rahmeti (2003), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK Yay., Ankara.

ATALAY, Besim (1985), *Divanu Lügat'it-Türk I-II-III*, TDK Yay., Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ATA, Aysu (1997), **Kıyasü'l Enbiya I-II**, TDK Yay., Ankara.
- BARUTÇU, F. Sema (2001), “Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: ÇI/ ÇU”, **Kök Araştırmalar Dergisi** C. III Sayı: 2, Güz 2001, s. 75-86.
- BİLGİN, Azmi (1996), **Nazmü'l-Hilafıyyat Tercümesi**, TDK Yay., Ankara.
- BULUÇ, Saadettin (2007), “Behçetü'l-Hadâ'ik Fî Mev'izeti'l-Halâ'ik'ten Derlenmiş Koşuklar” **Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 116-146.
- BULUÇ, Saadettin (2007), “Eski Bir Türk Dili Yadigarı Behçetü'l-Hadâ'ik Fî Mev'izeti'l-Halâ'ik”, **Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 184-112.
- CANPOLAT, Mustafa (1968), “Behçetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine”, **TDAY-Belleten 1967**, s. 165-175.
- CRYSTAL, David (1994), **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, Blackwell, Oxford.
- DEMİR, Nurettin (2007), “Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu”, **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s. 302-312.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2 Bahar 2008, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, s. 3556.
- ERDAL, Merçel (2000), “Clitics in Turkish”, **Studies on Turkish and Turkic Languages**, Proceedings of the Ninth International

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Conference on Turkish Linguistics, Oxford. August 12-14, 1998, (edt.by Aslı GÖKSEL and Celia KERSLAKE) Wiesbaden.
- İPEK, Birol (2009), “Divanü Lügati’t-Türk’te Geçen Enklitik Edatları”, **Turkish Studies**, Volume 4. S. 3, Erzincan, s.1199-1212
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Türkçede oğ/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay., Ankara, s. 98-109.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay., Ankara, s.274-286.
- NALBANT, Bilge Özkan (2007), “Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): magat>mAt”, **Central Asian Studies**, Voluma 11-1, Korea University, Korea.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2004), “Türkçe Enklitik Edatı LA” **V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı II**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara. s. 2157-2173.
- TEKİN, Şinasi (1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-Bolga’ Sorunu” **TDAYB**, TDK Yay., Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1977), **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- VARDAR, Berke (1998), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul.